

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

KURULUŞU : AĞUSTOS 1949

AYDA BİR DEFA İSTANBUL'DA ÇIKAR HALK BİLGİSİ DERGİSİ
SAHİBİ : İHSAN HİNÇER

No. 342

OCAK 1978

YIL : 29 — CİLT : 17

Halk Hikâyelerinin Kaynakları :

HÜSREV VE ŞİRİN - FERHAT İLE ŞİRİN HİKÂYELERİ

Yazan : Murat URAZ

Halk ile aydın toplumun ortak kullandıkları yabancıardan gelme hikâyeler ve bu arada Hüsrev ve Şirin; halka geçerken kimi yönlerden adepte edilmiş durumunu gösterir ki, Ferhat ile Şirin diye tanınmış Amasya varyantı bunların başında gelmektedir.

Hüsrev ve Şirin, Leylâ ve Mecnun; Yusuf ile Zeliha hikâyeleri aydınlar kanalı ile gelenlerin başında, Vâmık ve Azra ile Heft Peyker... gibilerinin ise, daha geri planda yer aldıkları görülmür.

Hüsrev ve Şirin adı ile aydınlar arasında, Ferhat ile Şirin diye de halk içinde XV. yüzyıldan beri süre gelmekte olan bu hikâye; yabancıardan gelen hikâyelerin en yaygınlarından.

Halk arasında bulunan hikâyelerden; Şah İsmail, Tâhir ile Zühre, Hurşit ile Mah Mihrî, Arzu ile Kanber, Gül ile Sitemkâr, Asman ile Zican, Derdiyok ile Zülfü Siyah, Emrah ile Selvi, Kerem ile Aslı..... gibiler içinde de yabancıardan gelmiş olanlar görülmektedir.

Türkler arasında ise; kendi malları olarak kahramanlığın ve sevginin en güzel örneklerini veren hikâyeler çoktur. Ama ne yazık ki, Köroğlu Hikâyesi bir yana bırakılacak olursa, öbürleri yabancıardan gelen hikâyeler kadar ilgi toplayamamışlardır.

İran hükümdarlarından Hüsrev Perviz (I) ile Şirin (II) arasında geçen ve zamanla hikâyeleşen bir aşk mâcerasını, önce mesnevi şeklinde yazan İran şairi Nizâmî (III) olmuştur.

(I) Hüsrev Perviz: (Ö. 628) İran'ın ünlü hükümdarı Nuşirevan'ın (Ö. 579), torunu, Hüzmüz'ün (Ö. 590) oğlu. Hüsrev Perviz'in dillere destan olmuş ve hikâyeleşmiş yönlerinden; Gökyüzünü ve burçları gösteren bir tahtı «Şâyegân» adındaki sekize ayrılmış büyük hazineleri vardı. Hüsrev'in büyük bir incisi varmış ki; buna «Şah-ı gevheran» derlerdi. Bu inci bir ipliğe bağlanarak denize bırakılırsa, ona çok inciler gelir yapışır ve denizden çıkarılırmış. Hüsrev Perviz için; «Sürûd-u Hüsrevani» adı ile müzisyen Bar-büt otuz parçalık bir beste yapmıştır.

(II) Şirin; Ermen'in kadın hükümdarı Mehîr Bânû (Büyük hanım) nun kız kardeşinin kızı. Şirin; ince duygulu, güzel ve zarif bir kızmış. Ona âşık olan Hüsrev ise havâî ve vefasızdı. Hüsrev ile evlenmek üzere Şirin; Medâyin'e geldiği zaman onun ayağı ile başlayan bolluğu anlatmak için Nizâmî şöyle diyor: Çü âmet mihr-i Şirin der Medâyin

Gani sût dâmen-i hâk ez hazâyin.
(III) Nizâmî: (1150 Gence - 1204 Tebriz). Adı Yusuf, İran'ın büyük şairlerinden ve mesnevi üstadlarından. İran'da henüz gelişmemiş olan mesnevi onun elinde en iyi şeklini aldı. «Penç genç (Beş hazîne)» adı altında topladığı (Mahzen ül esrar Hüsrev

Hüsrev ile Şirin avda : Hüsrev, başka atlardan dört karış yüksek olan Şebdiz'in, Şirin de Gü'gün adındaki atının üstünde (Eski bir minyatürden).

Nizâmî'nin kullandığı (Mefâilün, Mefâilün, Faülün) aruz kalıplarını kullanarak yine İran şairlerinden Hüsrev Dehlevî (1253 - 1325) Emir Hüsrev; Hüsrev ve Şirin, Şair Vahşi; Ferhat ve Şirin, Visal mahlaslı bir İran şairi de, Vahşi'nin hikâyesine ek olarak bir hikâye yazmıştır.

ve Şirin, Leylâ ve Mecnun, İskendernâme, Heft peyker) içinde Hüsrev ve Şirin ile Leylâ ve Mecnun'u ilk mesnevi şeklinde yazan Nizâmî oldu. Şair. Hüsrev hikâyesinde, Şirin'in iyiliklerini ve güzelliğini yazarken; çok sevdiği «Afâk» adındaki karısını anlatmak istemiş, Nizâmî, soyunun Türk olduğunu söylediği bir beytinin Türkçesi şudur: «Babam ve atalarım Türk'tür. Her biri cesârette kurt gibidirler.»

Ziya Paşa da, Nizâmî'nin bu mesnevisi için :
Birdir yine leyk o pîr-i fânî,
Yok hamsesine nazir-i sâni.
demisti.

Türk diyarına atlayan bu hikâyeyi, önce Aİ-tinordu hükümdarlarından «Tini Bey Han»ın karısı «Melike Hatun» adına şair Kutup 1341 - 1342 arasında yazmıştır. Daha çok Nizami'den çevrilme havasını taşıyan, ama kendisinden de eklemelerde bulunduğu anlaşılan bu hikâyenin tek k'tabı; Paris'te Bibliothéque National'dedir.

Hüseyin Baykara zamanında yaşamış olan Ali Şir Nevâî de (I) Ferhat ve Şirin adı ile bir hikâye yazmış, Kutup ve Nevâî de bu hikâye mesnevilerinde Nizami'nin kullandığı kalıpları kullanmıştır.

Nevâî'den bir küçük parça :

Bu bihotliğ yolının huşmendî,
Bulur bu nev-i ma'ni nekş pendî.
Ki çün Ferhat'tın evvel çenk ü çâlâk,
Şeh alığa yetürdilar tarabnâk.
Bulurç Hüsrev ol işdin şadmâne,
Ata ilap alarga hüsrevane.
Dedi Mecnun'ga saldılar ağır bent,
İki ilkin kılıp bent üzre peyvënt.

Osmanlı Türkiyesine gelince; bu hikâyeyi Hüsrev ve Şirin adı ile XV. yüzyılda aydın şairler arasında mesnevi şekli ile ilk yazan Şeyhî (II) olmuştur. Doğru olmamakla beraber, Şeyhî'nin bu hikâyesine Farsçadan çevirme diyenler de vardır.

Sipas şükr-ü minnet evvel âhir,
Ana k'oldur kamu pinhan ü zâhir.
beyti ile başlayan bu hikâyeyi bitiremeden ölmüş, kız kardeşinin oğlu Cemalî tamamlamıştır.

Şeyhî'nin, Şavur ağız ile Şirini öven mısralarından :

Cemalinde güneş düşmüş zevâle,
Kemali bedri döndürmüş hilâle.
Gece zülf-ü sevedinin nedimi
Seher hüsn-ü şikâyetinde nesimi.
Sanovber boyu, simin buy-u nesrin.

(I) Ali Şir Nevâî: (1441 - 1501) Herat'ta doğdu. Hüseyin Baykara'nın okuldan başlayarak ölünceye kadar arkadaşlığında bulundu. Bu arada bir kaç görev de yaptı. Kuvvetli bir medrese bilgisi de almıştı. Çağatay edebiyatının en büyük şairidir. Hamse adı altındaki beş kitabı içinde Ferhat ve Şirin ile Leylâ ve Mecnun mesnevileri de vardır. Mecâlis ün Nefâis adı ile Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresini yazdı. Muhakeme tül Lûgâteyn kitabında da Türkçe ile Farsçayı karşılaştırarak Türkçenin zenginliğini göstermiştir. Türkçe ve Farsça divanları da vardır.

(II) Şeyhî: (1371 - 1431). Kütahya'da doğdu ve öldü. Adı Yusuf'tur. XV. Yüzyılın en büyük şairi olan Şeyhî, «Harnâme» adı ile divan edebiyatının ilk satirik eserini mesnevi şeklinde yazdı. Konusunu Nizami'den aldığı ve kendisinden de katkılarda bulunduğu Hüsrev ve Şirin adındaki hikâye mesnevisini, divan edebiyatında ilk yazan yine Şeyhî olmuştur.

Şekerden tadi şirin, adı Şirin.

Şirin'in Bisütün'a gidişini de şöyle anlatıyor :

Çü İrdi Bisütün'a serv ü simin
Bu sengin dağı kıldı bağ-ı nesrin.
Ruhu aksinden ol Hurşit dirahşan,
Taşı laal eyledi, dağı Bedahşan.
Şuaindan yarıldı seng-i hârâ,
Dağ oldu pertevinden pâre pâra.
Ferhat, Şirin'i Bisütün'da görünce :

Gönül bağladı çün Şirin'e Ferhat,
Nihağından kopardı aşk-ı feryat.
Vücudu levhine nakş oldu Şirin,
Boşaldı varlığından doldu Şirin.
«Kasr-ı Şirin» için :

Göresin şehir içinde ey meh-i asrı
Semaye hem ser olmuş bir ulu kasr.
Felek tâki, anasır nerdübânı,
Kamer derbânı, Keyvan Pâsbânı.

Şirin'i öven bir beyit :

Peri ise niçin gözden dolunmaz?
Feriştehse niçin gökte bulunmaz?

Şeyhî'den sonra; gerek aydınlar ve gerek halk elinde, hikâyelerin en çok kaynaştığı XVI. yüzyılda, Hüsrev ve Şirin'i yazan şairler de olmuş, halk arasında da Ferhat ile Şirin adı ile yer almıştır.

Bursa'lı Celilî (XVI.); Hüsrev ve Şirin adı ile bir hikâye yazdığı gibi, ondan önce (XV.) Yüzyılda yaşayan İznik'li Celilî de yine Nizami'nin hamsesinden çevirilerde bulunmuştu.

Lâmîî'nin (I) Ferhatnâme adlı bir eseri olmakla beraber, Fazlî (II)'nin de Hüsrev ve Şirin hikâyesine benzeyen mesnevi şeklinde 5000 beyitli «Huma-yı Humayun» adlı bir eseri vardır.

XVI. yüzyıl şairlerinden Âhi'nin de (III): «Hi-

(I) Lâmiî: (1472 - 1532, Bursa). Medrese öğrenimi gördükten sonra zamanın padişahları ve büyüklerince sevilmiş, çok da eser vermiştir. Nefehat ül üns adındaki çevirisi, Şehrengizî, Ferhatnâmesi ve Farsçadan çevirdiği Vâmık ve Azra adındaki eserleri tanınmış ve beğenilmiştir. Farsçadan daha başka çevirileri de vardır.

(II) Fazlî: (? - 1564) İstanbul'da doğdu, Kütahya'da öldü. Gül ü Bülbül ve Huma-yı Humayun adlı mesnevileri vardır.

(III) Âhi: (? - 1517) : Bu mahlası kullanan Niğbolu'lu «Benli Hasan» da Hüsrev ve Şirin hikâyesini yazmaya başlamış, bitirememişti. Bunun yazılı olanlarını Yavuz Sellim görmüş, çok beğenmiş Âhi'yi Bursa'ya müderris yapmışsa da Âhi bu görevi kendine az görerek gitmemiş Yavuz'u da gücendirdiği için ömrünün sonuna kadar «Müderriş mülâzımlığı» görevinde kalmıştır.

kâyet-i Şirin ve Perviz ve Rivâyet-i Gülgün ve Şebdiz» (II) adında bir hikâyesi vardır. Âhî'nin, Lâmiî'ye benzer olarak yazdığı hikâyesinin sevilen parçalarından biri :

Nedendir ey meh-i âyine ruhsar?
Ruhun jengâr-ı gam tutmuş Kamer var.
Mubârek hâtırın ey çeşme-i can!
Karanuluktur çün Ab-ı hayvan..
Gönül âyinedir sevmez gubarı,
Götürmez Cam-ı Cemşit inkisârı
Göründü bir gubar-ı tûtüyâvar,
Güzeller hattı gibi anberin bar.
Nedendir dilde nâyın söz ü sâzı?
Delikli sineler anlar bu râzı.

Hüsrev ve Şirin adlı bu hikâye, Osmanlı Türkiyesi'ndeki aydın şairlerin elinde dolaştığı yüzyıllarda, halk arasına da girmiştir. Halk hikâyecileri ve âşık şairler Hüsrev Perviz'i bir yana bırakarak, Şirin'in köşkünü süsleyen Bihzad'ın oğlu Ferhat (III) üzerinde daha çok durmuşlar, ve düz ifade ile anlatılan hikâyeleri arasına şiirler de serpererek süslemişlerdir. Bu hikâyelerin çoğunda da Bisütün (IV) dağı geçmektedir.

Bunlarla beraber, bir Ferhat'ta; Nevâî'nin, hikâyesinde Hitay hükümdarının oğlu olarak geçtiği gibi, Lâmiî'nin de; Ferhatnâme adında bir hikâyesi bulunmaktadır. Ferhat ile Şerife adlı bir hikâye de vardır. Bu, Ferhat ile Şirin hikâyesine çok benzer.

Şimdi, Ferhat ve Şirin hikâyesinde, hüküm-

(II) Gülgün ile Şebdiz: Şirin'in duru renkte ve Gülgün adında bir atı, Hüsrev'in de Şebdiz adlı bir yağız atı vardı. Bu iki at kardeş imişler.. Burhan-ı Kaatî'nin yazdığına göre de: Şebdiz, bilinen atlardan dört karış yüksek imiş. Hüsrev'e onu Rum diyarından getirmişler. Hüsrev ona kendi yediğinden yedirirdi. Öldüğünde bir kefene sardırıp, mezâra gömdürdü. Bu atın Bisütün dağının eteğinde; Hevernak sarayının mîmarı Sinnemar tarafından yapılmış bir resmi vardı. Yanında Hüsrev'le beraber başka insanlar da varmış.

(III) Bihzat ile Ferhat: Bihzat, Heratta doğdu. Adı Kemalettin'dir. Resim ve mînyatür ustası. Hüseyin Baykara'nın sarayında yetişti. Ali Şir Navxî tarafından korundu. Sonra İran'a gitti. 1537 de Tebriz'de öldü.

Ferhat ise rivâyetlere göre; Bihzad'ın oğlu. Amasya rivayetine göre bir mîmar. Nevâî'ye göre Hitay hükümdarının oğlu. Bisütün dağına delmekle görevlendirildiği için; «Kühkep» (Dağ yaran veya delen) de denilmiştir.

(IV) Bisütün ve Ferhat Dağları: Bisütün dağı, İran'da Hemedan ile Hilvan arasında ve Hemedan'dan dört konak uzaklıkta, çok dik ve korkunç mağaraları olan bir dağ. Bisütün; Doğu İslâm edebiyatında gök'e de denir.

Ferhat Dağı Amasya'dadır. Ferhat bu dağın delerek bir han kızı olan Şirin'in köşküne su ulaştırmaya çalışmıştır.

dar Hürmüz'ün, Ferhat'a acıması ve sesi iyi olduğu için bir şeyler söylemesini istemesi üzerine Ferhat'ın söylediği şiirlerden bir örnek verelim:

Hasret ü hicranı edeyim beyan;
Sevdiğim canımı çok gördü felek.
Şu dünya bağında bir gül ü reyhan;
Yetiştî, yârımı çok gördü felek.

Cüdâ kıldı felek benden o yârı,
İçimi yakmıştır firkatın nâri,
Nasıl söyleyemiyim ah ile zârı?
O Şirin yârımı çok gördü felek.

Hasretin ateşi içimi yaktı,
Gözlerimden yaşlar sel gibi aktı.
Firkat zincirini boynuma taktı,
Canımın canını çok gördü felek.

**

Hüsrev ve Şirin, Ferhat ile Şirin hikâyelerinden çoğunun sonlarında :

1 — Karışık olaylardan sonra Hüsrev, Şirinle evleniyor. Hüsrev'in ölümünden sonra oğlu Şirüye, Şirin'le evlenmek istiyor. Şirin bunun üzerine Hüsrev'in mezarına giderek zehir içiyor ve orada ölüyor.

Ama daha önce Ferhat'la seviştiği sıralarda, Şirin'i kıskanan Hüsrev, ihtiyar bir kadınla Şirin'in öldüğü haberini Ferhat'a gönderiyor. Ferhat da dağ yarmak üzere elinde bulundurduğu külüngü havaya atıyor, külünk düşerken altında kalarak ölüyor. Hüsrev bundan sonra Şirin'le ve teyzesile anlaşarak evleniyor.

2 — Nevâî'ye göre; Hüsrev, Ferhat'la Şirin'in seviştiğini öğrenince; Şirin'in öldüğü haberini Ferhat'a ulaştırıyor. Haberi alan Ferhat, içinden bir «ah» çekerek yarıya başlıyor ve kül oluyor (Kerem gibi). Şirin de Ferhat'ın öldüğünü öğrenince oraya koşuyor ve kendini öldürüyor.

3 — Başka anlatışa göre de; Şirin'in anası ya da babası, Şirin'i Ferhat'a vermek istemiyorlar. Şirin'in öldüğünü «Bok ana» adındaki ihtiyar, acüze bir kadınla Ferhat'a ulaştırıyorlar. Ferhat önce bu kadını, sonra da kendini külüngün altında ezdirerek öldürüyor.

Bir deyişe göre de! «Bok ana» bu haberi verip de dönerken önüne çıkan bir arslan onu parçalıyor. Ferhat'ın öldüğünü duyan Şirin de, Ferhat'ın yanına giderek kendini kalbinden hançer-

liyor ve ölüyor.

4 — Halk arasındaki başka bir anlatışta ve Karagöz'le Orta Oyunlarında Şirin'in ölüm haberini alan Ferhat; kendini öldüreceği sırada Şirin yetişiyor, buuşuyorlar ve evlenerek «Muratlarına nâil oluyorlar».

Halk hikâyelerinin hemen hepsine ve bu hikâyede de olduğu gibi; yerler, olaylar ve insanlar üzerinde hikâyeleri anlatanlar ve yazarlarca yapılmış değişiklikler göze çarpar. Bu değişiklikler zamanlar üzerinde de görülür. Ancak bu çeşit hikâyelerle masallarda mantık ve zaman ölçüleri aramak gerekmez. Gerçekler işe karıştırılırsa özellik ve niteliklerini kaybetmiş olurlar.

*
**

Hüsrev ve Şirin, Ferhat ile Şirin'de olduğu gibi, başka halk hikâyelerinden çoğunun sonunda sevgililerin; tâlih'in ters çehresile karşılaştığı görülür.

Bu hikâyeleri dinleyen ve okuyan halk, sonunda bunların; «Muratlarına kavuşmalarını» beklerler. Karagöz ve Orta Oyunlarında da bu bekleyişe uyulmuş, Ferhat'la Şirin'in sonları tatlıya bağlanmıştır.

Kimî zamanlarda halk arasından, hikâyelerin iyi sonuçlanmasını titizlikle isteyerek; anlatanları zorlayan ve korkutanlar da olurdu.

Ama ne yapılırsa yapılsın (Kadere hiç bir engel yoktur), sonunda «Hicran» gibi acı bir gerçek bu hikâyelerin düzenlenişinde saklı bulunmaktadır.

Halk şairlerinin dediği gibi :

Hürşit'te Mah Mihr'in özüne yandı,
Kanber de Arzu'nun közüne yandı.
Dünyada Şah Sânem murada erdi,
Âşık Gârip gibi gülen olmadı.

Ferhat ile Şirin «Mâcera» sının acı sonucu, Kerem hikâyesinde şöyle geçer :

Kim görmüştür Ferhat ile Şirin'i?
Anlar da sevmişti birbirini.
Attı külüngünü verdi serini,
Böyle yar yoluna ölen olmadı.

Halîli adındaki halk şairi de, Ferhat ile kendini yan yana getirerek, kendi mihnet ve hasretlerini şöyle anlatmaktadır :

Dağları delmektir Ferhat'in emi,

Şirini görmese artardı gamı,
Ben Mecnun'um aldırılmışım Leylâ'mı,
Nice aşmadığım dağlar mı kaldı?

Yine bir halk şairi olan Âşık Kemal İse; Mecnun'un aşkını Ferhat'ın aşkından küçük görenler için, Nil nehri ile bir ırmağı ele alarak şöyle bir ölçme yapıyor :

Her kime sordumsa aşk kitabını,
Ferhat'ı Mecnun'dan taşkın sanırlar,
Meşhur Nil nehrini görmeyen adam,
İrmağı o Nil'den coşkun sanırlar.

Ferhat ile Şirin hikâyesinin «acı tecellisi» ne divan şairlerinden üzülen ve yazlıkları şiirler arasında biçimine getirerek vahlananlar da olmuştur.

Divan şairlerinden Nevres-i Kadim (Ö. 1761), Haclegâh-i Hüsrev'i ol şeb ki tezyin ettiler;
Hun-u Ferhat'ı hina-yi pâ-yi Şirin ettiler.

Diyor ki, Hüsrev hiyle ile Şirin'in öldüğünü Ferhat'a bildirmiş, Ferhat'ın ölümünden sonra Hüsrev, Şirin ile evlenmişti, şair burada bu olaya dokunmaktadır.

Şair Emri de (Ö. 1574) Bisütün dağında Ferhat'ın intiharını şöyle anlatıyor :

Kühsar-ı Bisütün'da görüp lâle sandığın;
Ferhat kanyla içtiği hûnin piyâledir.
Cüdi adındaki şairin şu beyitinde de :
Yürü hey zâl-i pür fitne, meğer bir kahbe
zensin sen,

Nola Şirin isen surette, Ferhat
öldürürsün sen.

denilmekle, Ferhat'a, Şirin'in ölüm haberini götüren ihtiyar acüze kadın anlatılmak istenilmiştir.

17. CİLDİMİZ TAMAMLANDI

Elir'ze almış bulunduğunuz 342 No. lu, Ocak 1978 tarihli sayımızla dergimizin 17. cildi de tamamlanmış bulunmaktadır.

17. Cilt kapaklarımız 15 güne kadar satışa çıkarılacaktır. Tanesi 20.— liradır. 17. cildimiz de bir ay sonra hazır olacaktır. Fiyatı 100.— liradır.

Abone tutarını göndermeyen okuyucularımızın da biran önce lütfetmelerini dileriz.

T.F.A.